

6. Реймерс Н. Ф. Экология. Теория, законы, правила, принципы и гипотезы / Н. Ф. Реймерс. – М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.
7. Словник української біологічної термінології / за ред. Д. М. Гродзинського, Л. О. Симоненка. – К.: КММ, 2012. – 744 с.
8. Стойко С. М. Букові праліси Карпат як об'єкт світової природної спадщини ЮНЕСКО / С. М. Стойко. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 11. – С. 17-24.

УДК 504.732 (477.82)

Кузьмішина І. І. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
 Коцун Л. О. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
 Кузярін О. Т. – кандидат біологічних наук, науковий співробітник Державного природознавчого музею НАН України
 Матейчик В. І. – заступник директора з наукової роботи Шацького національного природного парку

Раритетні фітоценози у Шацькому поозер'ї

Роботу виконано у Шацькому національному природному парку, Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Державному природознавчому музеї НАН України

На підставі аналізу літературних та власних польових досліджень з'ясовано поширення раритетних фітоценозів у Шацькому Поозер'ї. Для зазначеної території наведено рідкісні угруповання 33 асоціацій з 20 субформаций і формаций – 5 лісових (*Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*, *Querceto (roboris)-Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*, *Piceeto (abietis)-Alneto (glutinosa)-Pineta (sylvestris)*, *Piceeto (abietis)-Betuleto (pendulae)-Pineta (sylvestris)*, *Piceeta abietis*), 5 болотних (*Betuleta humilis*, *Cladieta marisci*, *Cariceta davalliana*, *Scheuchzerioto (palustris)-Sphagneta* та *Cariceto-Scheuchzerioto (palustris)-Sphagneta*) та 10 водних (*Aldrovandeta vesiculosae*, *Nupharetta luteae*, *Sparganieta minimi*, *Ceratophylleta submersi*, *Nymphaeeta albae*, *Nymphaeeta candidae*, *Utricularieta minoris*, *Potamogetoneta obtusifolia*, *P. praelongii* та *P. rutilii*). Внаслідок відсутності сучасних гербарних зборів, угруповання субформаций та формаций *Ceratophylleta submersi*, *Potamogetoneta praelongii*, *P. rutilii* та *Nymphaeeta albae* потребують підтвердження місцезнаходжень. Для регіональної охорони запропоновано угруповання асоціацій *Riccietum fluitantis*, *Riccioacarpum natantis* та *Juncetum bulbosi*.

Ключові слова: раритетний фітоценоз, Шацьке Поозер'я, охорона, Зелена книга України

Кузьмішина І. І., Коцун Л. О., Кузярін О. Т., Матейчик В. І. Раритетные фитocenозы Шацкого Поозерья. На основании анализа литературных и собственных полевых исследований выяснено распространение раритетных фитocenозов в Шацком Поозерье. Для указанной территории приведены редкие группировки 33 ассоциаций из 20 субформаций и формаций - 5 лесных (*Pinet (sylvestris) juniperosa (communis)*, *Querceto (roboris) - Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*, *Piceeto (abietis) -Alneto (glutinosa) - Pinet (sylvestris)*, *Piceeto (abietis) - Betuleto (pendulae) -Pineta (sylvestris)*, *Piceeta abietis*), 5 болотных (*Betuleta humilis*, *Cladieta mariscu*, *Cariceta davalliana*, *Scheuchzerioto (palustris) -Sphagneta* и *Cariceto-Scheuchzerioto (palustris) - Sphagneta*) и 10 водных (*Aldrovandeta vesiculosae*, *Nupharetta luteae*, *Sparganieta minimi*, *Ceratophylleta submersi*, *Nymphaeeta albae*, *Nymphaeeta candidae*, *Utricularieta minoris*, *Potamogetoneta obtusifolia*, *P. praelongii* и *P. rutilii*). Вследствие отсутствия современных гербарных сборов, группировки субформаций и формаций *Ceratophylleta submersi*, *Potamogetoneta praelongii*, *P. rutilii* и *Nymphaeeta albae* требуют подтверждения местонахождений. Для региональной охраны предложено группировки ассоциаций *Riccietum fluitantis*, *Riccioacarpum natantis* и *Juncetum bulbosi*.

Ключевые слова: раритетный фитocenоз, Шацкое Поозерье, охрана, Зеленая книга Украины

Kuzmishyna I. I., Kotsun L. O., Kuzyarin O. T., Matejchuk V. I. Rare Phytocenoses at the Shatsk' Lake Land. Based on the analysis of literary and field research, the distribution of rare phytocenoses in Shatsk' Lake Land was reported. 33 associations specified from 20 subformations and formations – 5 forest ones (*Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)* & *Querceto (roboris)-Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*, *Piceeto (abietis)-Alneto (glutinosa)-Pineta (sylvestris)* & *Piceeto (abietis)-Betuleto (pendulae)-Pineta (sylvestris)*, *Piceeta abietis*), 5 marshes ones (*Betuleta humilis*, *Cladieta marisci*, *Cariceta davalliana*, *Scheuchzerioto (palustris)-Sphagneta*, *Cariceto-Scheuchzerioto (palustris)-Sphagneta*) and 10 water ones (*Aldrovandeta vesiculosae*, *Nupharetta luteae*, *Sparganieta minimi*, *Ceratophylleta submersi*, *Nymphaeeta albae*, *N. candidae*, *Utricularieta minoris*, *Potamogetoneta obtusifolia*, *P. praelongii* and *P. rutilii*). Community *Potamogetoneta rutilii* needs location re-verification. Communities *Riccietum fluitantis* Slavk., *Riccioacarpum natantis* R.Tx. 1954 and *Juncetum bulbosi* are proposed for regional protection.

Key words: Shatsk' Lake Land, rare phytocenosis, protection, Green Book of Ukraine.

Постановка наукової проблеми та її значення. Полісся – найбільший в Європі природний рівнинний регіон (близько 13,2 млн. га), що за багатством природних комплексів і широтою спектру біологічної різноманітності не має аналогів на континенті. Територія Шацького Поозер'я (ШП), в межах якого нині розташовані рекреаційні та природоохоронні об'єкти державного значення, відіграє важливу роль у підтриманні біорізноманіття регіону як складової української частини польсько-білорусько-українського біосферного резервату «Західне Полісся». Тому виявлення й дослідження рідкісних рослинних угруповань є актуальним і має наукове та практичне значення в контексті формування нових принципів охорони оселищного біорізноманіття.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Рослинність ШП найбільш повно досліджено в межах природно-заповідного фонду, зокрема Шацького національного природного парку (ШНПП), створеного понад 30 років тому з метою збереження, відтворення та раціонального використання унікальних природних комплексів. Переважна більшість публікацій присвячена окремим типам угруповань, зокрема лісовій, лучній, болотній, водній та прибережно-водній рослинності [2, 4, 7, 9, 10].

Формулювання мети та завдань статті. Відповідно до зазначеної вище наукової проблеми метою наших досліджень було виокремлення рідкісних угруповань ШП на засадах домінантної класифікації згідно з виданням Зеленої книги України [5].

Матеріали і методи. Згідно з природним районуванням Полісся [7] територія ШП розташована в межах невеликого за площею, але своєрідного за ландшафтом Шацького природного району з незначним ухилом на північ і абсолютними висотами в межах 160–180 м над рівнем моря. Серед його характерних рис є комплекс озер карстового походження, поширення денудатійних урочищ з перегнійно-карбонатними ґрунтами та відносно незначні площі боліт, що пояснюється переважно вододільним положенням території, зокрема, Головний європейський вододіл розділяє басени річок Прип'яті й Західного Бугу, та високим заляганням мергельних порід. Особливості природно-історичних умов зумовлюють еколого-денотичну диференціацію та характер розподілу рослинності зазначеної території, що належить до Ратнівсько-Любешівського (Верхньоприп'ятського) геоботанічного району Ковельсько-Сарненського (Західно-Поліського) округу соснових і дубово-соснових лісів та евтрофних боліт Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейської широколистянолісової області [3]. Унаслідок цього тут представлені природні (умовно корінні) лісові, болотні та водні фітоценози із різним типом (унікальним, рідкісним та звичайним) асоціованості, що перебувають під охороною Зеленої книги України [5]. Вони й слугували матеріалами нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На підставі аналізу власних польових обстежень та літературних джерел з'ясовано, що в межах досліджуваної території підлягають охороні [5] 16 угруповань трьох основних типів рослинності ШП.

У лісовому фітоценофонді ШП згідно із Зеленою книгою України [5] підлягають охороні 6 асоціацій. Угруповання *Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)* та *Querceto (roboris)–Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)* [5, с. 103–104] на досліджуваній території представлені п'ятьма асоціаціями – *Querceto (roboris)–Pinetum (sylvestris) juniperoso (communis)–vaccinosum (myrtilli)*, *Pinetum (sylvestris) juniperoso (communis)–corynephoroso (canescentis)–cladinosum* та *Pinetum (sylvestris) juniperoso (communis)–cladinosum*. Серед лісових раритетних угруповань ШП вони трапляються найчастіше.

Особливої уваги в соціологічному аспекті заслуговують угруповання рівнинних ялинових лісів. На території ШП вони збереглися у вигляді острівного локалітету балтійської частини ареалу *Picea abies* (L.) Karst. за південною межею свого поширення. Угруповання *Piceeto (abietis)–Alneto (glutinosae)–Pineta (sylvestris)* та *Piceeto (abietis)–Betuleto (pendulae)–Pineta (sylvestris)* [5, с. 109–110] представлені асоціаціями *Piceeto (abietis)–Alneto (glutinosae)–Pinetum (sylvestris) caricosum (nigrae)* та *Piceeto (abietis)–Betuleto (pendulae)–Pinetum (sylvestris) oxalidosum (acetosellae)*. Угруповання *Piceeta abietis* [5, с. 155–156] представлено однією асоціацією *Pineto (sylvestris)–Piceetum (abietis) oxalidosum (acetosellae)*. Вони трапляються в урочищі «Ялиники» на західному березі озера Острів'янське.

В раритетному болотному фітоценофонді ШП виявлено 6 асоціацій з 5 субформаций та формаций.

Угруповання формаций *Betuleta humilis* [5, с. 266–267] найбільш поширені в ШП, вони представлені чотирма асоціаціями – *Betuletum (humilis) caricoso(lasiocarpae)–sphagnosum*, *Betuletum (humilis) caricosum(nigrae)*, *Betuletum (humilis) hypnosum*, *Betuletum (humilis) sphagnosum*. Трапляються в урочищах «Шия» озера Луки-Перемут, «Вунич», на берегах озер Карасинець та Озерце.

Угруповання формаций *Cladieta marisci* [5, с. 272–273], що представлені асоціацією *Cladietum (marisci) phragmitosum (australis)*, виявлені лише в північно-східній прибережній зоні оз. Світязь та на східному березі оз. Пулемецьке.

Угруповання асоціації *Caricetum (davallianae) hypnosum* формаций *Cariceta davallianae* [5, с. 276–277] виявлені в урочищах «Вунич» та «Мельники».

Угруповання формаций *Scheuchzerieto (palustris)–Sphagneta* та *Cariceto–Scheuchzerieto (palustris)–Sphagneta* [5, с. 286–287] представлені 6 асоціаціями *Rhynchosporieto (albae)–Scheuchzerietum*

(*palustris*)*sphagnosum* (*S. centrale*, *S. cuspidatum*), *Cariceto (limosi)*–*Scheuchzerietum (palustris) sphagnosum* (*Sphagnum cuspidatum*), *Menyantheto (trifoliatae)*–*Scheuchzerietum (palustris) sphagnosum* (*S. palustris*), *Oxycocco* (*palustris*)–*Scheuchzerietum (palustris) sphagnosum* (*S. obtusum*), *Cariceto (lasiocarpae)*–*Scheuchzerietum (palustris) sphagnosum* (*S. cuspidatum*), *Scheuchzerietum (palustris) sphagnosum* (*S. fallax*, *S. flexuosum*) на березі оз. Лукн.

Серед водних фітоценозів ШП підлягають охороні 21 асоціація з 10 субформаші та формацій.

Угрупування формації *Aldrovandeta vesiculosae* [5, с. 294–295] представлені 4 асоціаціями: *Aldrovandetum vesiculosae purum*, *Aldrovandetum (vesiculosae) ceratophyllum (demersi)*, *Aldrovandetum (vesiculosae) spirodelosum (polyrrhizae)*, *Aldrovandetum (vesiculosae) lemnosum (trifulcae)*, поширені в озерах Лукн-Перемут, Плотиччя, на східному березі оз. Пулемешьке.

Угрупування формації *Nupharetum luteae* [5, с. 305–306] представлені 4 асоціаціями: *Nupharetum (luteae) potamogetosum (graminei)*, *Nupharetum (luteae) potamogetosum (obtusifoliae)* та унікального *Nupharetum (luteae) Nymphaetum (albae) potamogetosum (lucentis)* в озерах Велике Чорне, Довге, Крутле, Острів'янське.

Угрупування формації *Sparganieta minimi* [5, с. 307–308], що представлені 2 асоціаціями *Sparganietum minimi purum* та *Sparganietum (minimi) oenanthosum (aquatici)*, поширені дуже рідко.

До асоціації формації *Nymphaeeta candidae* [5, с. 317–318], вказаних для Шацьких озер (*Nymphaeetum (candidae) potamogetosum (compressi)*), слід додати *Nymphaeetum candidae pura*, *Nymphaeetum (candidae) potamogetosum (natantii)*, *Nymphaeetum (candidae) nupharoidosum (lutei)* [2, 11].

Угрупування формації *Utricularieta minoris* [5, с. 329–330] (асоціації *Utricularietum (minoris) aldrovandosum (vesiculosae)*, *Utricularietum minoris purum*, *Utricularietum (minoris) lemnosum (trifulcae)*), як і угруповання формації *Potamogetoneta obtusifolii* [5, с. 337–338] (асоціації *Potamogetonetum (obtusifolii) potamogetosum (berchtoldii)*, *Potamogetonetum (obtusifolii) potamogetosum (trichoidii)*, *Potamogetonetum (obtusifolii) elodeosum (canadensis)*, *Potamogetonetum (obtusifolii) potamogetosum (pusilli)*, *Potamogetonetum (obtusifolii) purum*) трапляються вкрай рідко.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Збереженню 17 рідкісних угруповань (3 лісових, 4 болотних та 10 водних) ШП приділяється належна увага, зокрема, ведеться інформування населення та відпочиваючих щодо бережного ставлення до природи краю. Зазначимо лише, що окремі угруповання внаслідок змін обводненості території ШП і динаміки рослинності потребують підтвердження місцезнаходжень. Це стосується угруповань *Ceratophylleta submersi*, *Potamogetoneta praelongii*, *Potamogetoneta rutilii* та *Nymphaeeta albae* [5, с. 313–316, 333–334, 339–400]. Угрупування *Riccietum fluitantis* Slavk. 1956 (серед смуги повітряно-водних рослин на березі затоки оз. Світязь) та *Ricciocarpetum natantis* R.Тх. 1954 (у прибережній смугі оз. Соминьць), що відомі з поодиноких локалітетів, представляють інтерес для регіональної охорони. Також пропонуємо до охорони угруповання з центральноєвропейським вразливим видом на східній межі ареалу *Juncus bulbosus* L. з родини *Juncaceae* [1]. Локалітет *J. bulbosus* було виявлено під час маршрутних обстежень в околицях с. Світязь у складі гідрофілних угруповань в невеликих канавах піщаного кар'єру [6].

Література

1. Андриєнко Т. Л. Ситник бульбистий *Juncus bulbosus* L. / Т. Л. Андриєнко // Червона книга України. Рослинний світ / [за ред. Я. П. Дідуха]. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 133.
2. Борсукевич Л. М. Вища водна рослинність Шацького національного природного парку / Л. М. Борсукевич, А. І. Прокопів // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку: Матеріали наук. конф. (10–13 вересня 2009 р., смт. Шацьк). – Львів : Сполом, 2009. – С. 16–18.
3. Геоботаничне районування Української ССР / [відп. ред. А. І. Барбарич]. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 17–18, 54–79.
4. Дідух Я. П. Класифікація рослинності та біотопів Української частини транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся» / Я. П. Дідух, Д. М. Якушенко, Т. В. Фісайло // Створення транскордонного біосферного резервату та регіональної екологічної мережі в Поліссі: 36. наук. статей. – К. : [б. в.], 2008. – С. 41–55.
5. Зелена книга України / [під заг. ред. Я. П. Дідуха]. – К. : Альтерпрес, 2009. – 448 с.
6. Кузарін О. Т. Нові флористичні знахідки на території Шацького національного природного парку (Західне Полісся) / О. Т. Кузарін, І. І. Кузьмінська, В. М. Куліша // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку: Матеріали наук. конф. (8–11 вересня 2011 р.) – Львів : Сполом, 2011. – С. 40–44.
7. Кузарін О. Т. Раритетні фітоценози Шацького національного природного парку / О. Т. Кузарін, М. П. Жижин // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку. Матеріали наукової конференції (12–15 вересня 2013 р., смт. Шацьк). – Львів : СПОЛОМ, 2013. – С. 39–41.
8. Літопис природи. Книга 23. 2010 рік / [за ред. В. І. Матейчика]. – С. Світязь, 2010. – 180 с.
9. Раритети біоти Шацького національного природного парку (поширення, оселища, загрози та збереження) / [ред. колегія: П. В. Юрчук, В. І. Матейчик, П. Т. Яценко та ін.]. – С. Світязь, 2014. – 111 с.
10. Цурик Є. І. Поширення та охорона *Picea abies* (L.) Karsten у районі Шацьких озер / Є. І. Цурик, М. П. Жижин, П. Т. Яценко // Укр. ботан. журн. – 1979. – Т. 36, № 4. – С. 313–315.
11. Яценко П. Т. Растительный покров Шацького природного національного парка, его синантропизация и охрана. – Автореф. дисс. ... канд. биол. наук / Яценко Павел Тихонович. – К., 1985. – 18 с.